

עבודת סמינר לקורס 'התסיסה
המשיחית בחברה היהודית במאות ט"ו-
י"ז' (13046)

בנושא
'נטייתו המינית של
שבת צבי'

מוגש לפרופ' יוסף קפלן

מגיש: דניאל יונס

29/12/2010

- מבוא - "הומוסקסואליות" בעידן הטרום-מודרני

"וְאֶת-זָכָר לֹא תִשָּׁב, מִשְׁכָּבֵי אִשָּׁה תוֹעֵבָה הוּא" (ויקרא י"ח: 22)

הומוסקסואליות היוותה חלק מן הטבע האנושי מאז ומעולם. המקרא מורה לנו, כפי שניתן לראות בפסוק שלעיל, כי יחסי מין בין שני גברים (או יותר) הינם אסורים. מן הצד השני, ג'ון וינקלר (John Winkler), הודן במיניות הגברית ביוון העתיקה, מראה במאמרו כי בתקופה ההלניסטית יחסי מין בין שני גברים לא נתפסו כבעייתיים בשל היותם "הומוסקסואליים". יחסים מסוג זה נתפסו כבלתי ראויים משום שהם פוגעים בייעודו של האדם, או ליתר דיוק- הגבר, כאקטיבי, ככובש. גבר אשר מאפשר לזכר אחר לחדור אליו, מוותר למעשה על ייעודו כאקטיבי, כובש ושולט, ובזה הוא מוותר למעשה על גבריותו.¹ המעשה ההומוסקסואלי, ללא כל צל של ספק, היה קיים בעולם העתיק.

אך ההומוסקסואליות לא נעלמה עם שקיעתה של התרבות ההלניסטית. כתופעה אנושית-טבעית אנו מוצאים את ההומוסקסואליות לאורך ההיסטוריה האנושית כולה. חרט הקמה (Gert Hekma) במאמרו 'אמסטרדם'² מראה, כי גם בתקופות בהם יחסי מין הומוסקסואליים היו מנוגדים לחוקי המדינה, אנשים מכל הקשת החברתית קיימו יחסי מין שכאלה, על-אף שפעילויות אלו נעשו בהיחבא. גם בספרות היהודית- ההלכתית וההגותית- 'משכב זכר' הוזכר פעמים רבות, כפי שעוד נראה בהמשך.

בימי-הביניים ניתן היה למצוא הרבה שו"תים (שאלות ותשובות) העוסקים ביחסי מין בין גברים. הרבה מהשו"תים עוסקים ב'מלמדי תינוקות' (מורים ב'חדר'), אך יש גם כאלו המתייחסים ליחסים בין מבוגרים. עניין זה הופיע, בין השאר, בתחומי האימפריה העות'מאנית בכלל ובאסיה הקטנה בפרט, האיזור בו נתמקד בעבודתנו זו.³ העובדה שאנו יכולים למצוא את כל המידע הזה

¹ J. J. Winlker, 'Laying Down the Law. The Oversight of Men's Sexual Behavior in Classical Athens',

The Constraints of Desire. The Anthropology of Sex and Gender in Ancient Greece, NY/London,

1990, pp. 45-70.

² G. Hekma, 'Amsterdam', **Queer Sites. Gay Urban Histories since 1600**, D. Higgs (ed.), London

1999, pp. 61-88.

³ ראה למשל: י. בן-נאה, 'משכב זכר בחברה היהודית העות'מאנית', ציון סו (תשס"א), עמ' 171 - 200. (להלן בן-נאה)

בשו"תים, ואף בספרי קבלה, מלמד אותנו, שעל-אף שמדובר באיסור חמור, יחסי מין הומוסקסואליים היו קיימים במקרים ומקומות רבים, ובהקשרים שונים, בחברה היהודית.

ובכן, הספרות בכלל והרבנית בפרט, הן של חז"ל והן של ימי-הביניים, לא רואה בגבר המקיים יחסי מין עם גברים אחרים כמי שיש לו נטייה מינית שונה והמשתתפים באקטים מיניים הומוסקסואליים לא נתפסו כחולים ו/או כסוטים אלא כחוטאים בלבד. היחס כלפי הומוסקסואליות היה משפטי/הלכתי גרידא, וככזה הוא לא התייחס כלל להיבטים החברתיים. השינוי בהסתכלות על יחסים הומוסקסואליים הגיע עם המודרנה.⁴

⁴ מ. פוקו, **תולדות המיניות 1- הרצון לדעת**, ג. אש (תר' מצרפתית לעברית), תל-אביב 2007, עמ' 29 - 38. (להלן פוקו)

פוקו ציין שהמאה ה-17, המאה בה חי ומתרחש סיפורו של שבתי צבי, הייתה:

ראשיתו של עידן דיכוי מן הסוג האופייני לחברות שנהוג לתארן כבורגניות [...] כאילו שעל-מנת לשלוט בו [במין] במסגרת הממשי היה צריך ראשית לצמצם את גילויו במישור השפה, לפקח על חופש התנועה שלו בתוך השיח, לגרש אותו מתוך הדברים הנאמרים ולעמעם את המילים המנכיחות אותו באופן מורגש יתר-על-המידה.⁵

בדומה לדבריו אלו של פוקו מתארת ננסי טואנה (Nancy Tuana) במאמרה 'Coming to Understand: Orgasm and the Epistemology of Ignorance'⁶ את ההסתרה המכוונת של הידע על מנייתן של נשים. מאמרה זה עוסק אומנם באספקט אחד של ידע, של מיניות, אך ההשלכות שלו יכולות להוביל אותנו הקוראים לתחומים רבים ונרחבים של הידע בכלל, או שמא יש לדייק ולומר- של חוסר הידע. דברים אלו, ודומים לאלו, הביאו אותי לקריאה אחרת של מקורות. בקריאה זו אני מנסה להבין- מה, למעשה, קיים בטקסט, על-אף שהוא לא כתוב שם?

המונח 'הומוסקסואלי' אינו מופיע, כמובן, בחיבוריהם של קונן,⁷ ר' ליב ב"ר עוזר מאסמטרדם,⁸ ואף לא בחיבוריו של נתן העזתי,⁹ לא בהקשר של ש"צ- מושא עבודתינו- ולא בכלל, שכן מונח זה הינו אנכרוניסטי לתקופתם. אף אחד מהם גם לא כתב כלום על נטיות המיניות של ש"צ, שכן גם אלו, כפי שראינו לעיל, אינן רלוונטיות לתקופתו ותרבותו של מי מהם. אולם, לא רק מה שכתוב מופיע בחיבורים שלעיל, אלא יש עוד מידע שניתן לשאוב מבין השיטין. "סביב המין ועל-אודותיו

⁵ שם, עמ' 15.

⁶ N. Tuana, 'Coming to Understand: Orgasm and the Epistemology of Ignorance', *Hypatia* Vol. 19, no. 1 (Winter 2004), 194-232.

⁷ ת. קונן, **ציפיות שווא של היהודים כפי שהתגלו בדמותו של שבתי צבי**, א. א. לאגאביר וא. שמואלי (תר' מהולנדית לעברית), י. קפלן (מבוא והערות), ירושלים תשנ"ח. (להלן **קונן**)

⁸ ר' ליב ב"ר עוזר, **בשרייבונג פון שבתי צבי**, ז. שזר (תר' מיידיש לעברית), ירושלים 1978.

⁹ נתן בנימין, מעזה, 'זאת למהר"ן על מלכא קדישא', בתוך: ג. שלום, **מחקרים ומקורות לתולדות השבתאות וגלגוליה**, ירושלים תשל"ד (1974), עמ' 233 - 273. (להלן **'זאת למהר"ן'**), וכן: נתן בנימין, מעזה, **בעקבות משיח: אוסף מקורות מראשית התפתחות האמונה השבתאית**, ג. שלום (עורך), ירושלים תש"ד. (להלן **'מראה אברהם'**)

מתגלה התפרצות שיחנית של ממש" כתב פוקו,¹⁰ ודבר נטייתו המינית של ש"צ, כך לעניות דעתי, זועק מתוך חיבורים אלו ונוספים אודותיו.

גיפרי וויקס (Jeffrey Weeks) כותב על מין ומיניות כעל גישה היסטוריוגרפית. לימודי המגדר, לשיטתו, שברו את הגבולות הקלאסיים של ההיסטוריה, והעניקו גישה חדשה, וכלים חדשים, להתמודדות עם אירועים היסטוריים. שיח פוליטי וחברתי על מגדר ומיניות, טוען וויקס, הוליד גישות היסטוריוגרפיות חדשות.¹¹ וויקס כתב: "It is no longer possible to see sex as caught in the toils of nature, outside the bounds of history. It is a legitimate subject for historical investigation."¹²

כבר גרשם שלום נזדקק לשמועות כאלו ואחרות בדבר מעשיו ההומוסקסואליים של ש"צ, כפי שעוד נראה להלן, אליו הצטרף גם אברהם אלקיים שהראה את המימד ההומואירוטי בתורתו של נתן העזתי- נביא התנועה השבתאית. אולם, שניהם בחרו להשאר האחד בתחום המעורפל של ה'שמועה' והשני בתחום הרעיוני-תיאולוגי המרוכז בעיקר סביב אישיותו של נתן דווקא. אלי שי ניסה אומנם לחבר בין הדברים- אישיותו המסוכסכת של ש"צ ותורתו של נתן- אך נראה כי הוא ניסה לקבוע דברים כעובדות היסטוריות, ניסיון בעייתי הכתוב בשפה נמוכה ביותר וכושלת.

בעבודתנו זו נלך בעקבות דבריו של ווילס, וננסה להצביע על היסטוריוגרפיה חדשה, היונקת מתוך השיח על המין והמגדר. אנו ננסה להראות כיצד תיאורי התנהלותו של ש"צ, עם/אל-מול עצמו, נשותיו ו/או קהל מאמיניו, ניתנים להתפרש ככאלו שנובעים מתוך נטיות הומוסקסואליות, על-אף שאלו, כאמור, אינן מוזכרות כלל. לצורך כך אנו נבחן חלק מן המקורות שצויינו לעיל, נעזר במקורות משניים שונים וננסה למקם את הדברים בתוך קונטקסט היסטורי-חברתי ורוחני-דתי. אני מודע בהחלט למקומה של היוהרה והספקולציה שבדבר, אך אני חושב, שגם אם אין אמת היסטורית במאמר זה, דבר שכשלעצמו אינו בר הוכחה חותכת, לפחות יוצג כאן מימד אפשרי נוסף לקריאת המקורות.

¹⁰ פוקו, שם.

¹¹ J. Weeks, 'Sexuality and History Revisited', **Making Sexual History**, London 2000, pp. 125-141.

¹² שם, עמ' 139.

- נתן העזתי - כשהתיאולוגיה פוגשת את האדם

נתן העזתי הינו מקור חשוב ביותר להבנת אישיותו של ש"צ, שהרי נתן היה זה, מבין שניהם, שכתב את תולדות המשיח- שבת צבי. לצורך מאמרנו זה אנו נתמקד בשני מקורות חשובים שהשאיר אחריו נתן הנביא- 'זאת למהר"ן על מלכא קדישא', כפי שהיא מובאת אצל ג. שלום,¹³ ו'מראה אברהם החסיד'. מתוך חיבוריו אלו ובאמצעות קריאה שבין השיטין בכתביו של נתן ננסה, כאמור, להצביע על נטייה מינית הומוסקסואלית אצל ש"צ.

שמו של נתן העזתי נודע במרחב היהודי עוד לפני ההתפרצות המשיחית סביב ש"צ, ולמעשה היה זה נתן ששכנע את ההמונים במשיחיותו של ש"צ.¹⁴ מה היה שם באותו מפגש? מהו אותו פן באישיותו של ש"צ שגרם לנתן לראות בו כמשיח? אלקיים טוען כי למפגש זה בין נתן לש"צ היה אופי מיני הומואירוטי, ואולי אף הומוסקסואלי, מובהק.¹⁵ לנתן הייתה כבר תורה, פחות או יותר סדורה, בדבר אישיותו של המשיח. המשיח, אליבא דנתן, אמור להיות אדם הנושא את חטאי עם ישראל¹⁶, יורד, במעשיו, אל 'הקליפות'¹⁷ וחוטא, לעיני כל, בחטאים חמורים. נתן כתב על דמותו של המשיח:

ועוד נמצא בדברי חכמי האמת ומקצתו בזוהר כי דור המבול ודור הפלגה ואנשי סדום ועמורה כלהו בחד דרגא וכולם נשמות ישראל ונטהרו מעוונותיהם ע"י שעבוד מצרים ושם נצרפו ונתלבנו ישראל כדי שיקראו עם קדוש. והדבר קשה... שהרי לא נמנעו שם [במצרים] מגלוליהם הראשוני... וא"כ לא נשאר שום קושיא למה מ"ה [מלך המשיח] עושה מעשים אלו... וכן בס"ת פ' ויצא האריך בענין זה שאין שום צדיק נק' צדיק גמור עד שיכנס בדבר טומאה ויצא נקי [...]¹⁸

¹³ 'זאת למהר"ן'.

¹⁴ ג. שלום, **שבת צבי והתנועה המשיחית בימי חייו**, תל-אביב, תשי"ז, עמ' 169. (להלן 'שבת צבי'), וכן S. Zeitlin, 'The Sabbatians and the Plague of Mysticism', *The Jewish Quarterly Review*, New Series, Vol. 49, No. 2 (Oct., 1958), pp. 149-150. (להלן **צייטלין**)

¹⁵ א. אלקיים, "לדעת משיח" – הדיאלטיקה של השיח המיני בהגותו המשיחית של נתן העזתי, *תרביץ* ס"ה (תשנ"ו), עמ' 637 - 670. (להלן **אלקיים**)

¹⁶ 'זאת למהר"ן', עמ' 241.

¹⁷ שם, עמ' 242, 244, ו-246 - 247.

¹⁸ שם, עמ' 248.

מדבריו אלה של נתן עולה בבירור, כי דמותו של המשיח מזוהה עם חטאים חמורים, וביניהם גם חטאי "אנשי סדום ועמורה". אולם, לא על הצד הטהור מזוהה דמותו של המשיח עם חטאים אלו. נראה, אפוא, כי על המשיח לחטוא בחטאים חמורים אלו, חטאים הכוללים בין היתר, מעשי סדום, קרי-משכב זכור. אלקיים כותב בהקשר זה כי "החטא המיני נתפס בעיני נתן העזתי כחטא החמור ביותר, וכולל את כל החטאים זולתו".¹⁹ רק לאחר שעבר המשיח על החטאים הקשים ביותר (המרת דת למשל), הוא יכול לחזור בתשובה ולגאול יחד איתו את כלל ישראל.²⁰

נתן העיד על עצמו כי הוא ניבא על דבר המשיח לפני שש"צ בא לפניו, וכל זאת לאחר שנתן היה משוקע בתורת הקבלה ותיקוני האר"י.²¹ נתן, אשר פיתח את תורת התיקונים של האר"י, והפך אותה מאינדוידואלית לכללית,²² ראה בתקוני התשובה חלק מרכזי בתיקון המשיחי. כחלק מתיקוני התשובה העזתיים ניתן למצוא גם את היבט הוידוי. "הוידוי הוא לב לבו של תהליך החזרה בתשובה" כותב אלקיים על הוידוי העזתי ומוסיף: "הוא [נתן] אינו מסתפק בחרטה בלב ובוידוי בלב אלא דורש במפגיע וידוי דברים בפה. הוא אף אינו מתרצה באמירת הוידוי הכללי, בבחינת 'אשרי נשוי פשע כסוי חטאה', אלא מצווה על החוטא גם לפרוט את חטאיו בשפתיו".²³

ש"צ נולד באיזמיר, שתחת שלטון האימפריה העות'מנית, בראשית המאה ה-17. באותה העת יחסי מין בין גברים היו דבר נפוץ למדי בתחומי התרבות המוסלמית בכלל והאימפריה העות'מאנית בפרט, כפי שמציין זאת בן-נאה.²⁴ הקהילה היהודית לא נשארה מנותקת מתופעה תרבותית זו, ואף נראה כי היה להם ליהודים תפקיד מוגדר בתחום זה של יחסי מין.²⁵ בן-נאה כותב במאמרו:

¹⁹ אלקיים, עמ' 624.

²⁰ שם, עמ' 646 - 647.

²¹ 'זאת למהר"ן, עמ' 236 - 237.

²² אלקיים, עמ' 642.

²³ שם, עמ' 646 - 648.

²⁴ בן-נאה, עמ' 174 - 180. י. בן-נאה, 'משכב זכר בחברה היהודית העות'מאנית', צינן סו (תשס"א), עמ' 174 - 180.

(להלן בן-נאה)

²⁵ על מקומם החברתי של היהודים באיזמיר ראה: י. ברנאי, **שבתאות- היבטים חברתיים**, ירושלים תשס"א, עמ' 61.

לעדויות אלה [שו"תים יהודיים] מצטרפים מקורות עות'מאניים, והם מוסיפים לנו פרטים רבי עניין [...] לא זו בלבד שיהודים משמשים סרסורים לדבר עבירה בארגון מפגשי אהבים, אלא שנערים יהודים הם המושחתים ביותר מבחינה מוסרית. יותר מפעם אחת ציין [אוליא צ'לבני] בכתביו את יופיים של הנערים היהודים ואת היותם מושא נחשק למשכב זכר.²⁶

כפי שניתן לראות מדבריו אלה של בן-נאה, גם בהקשר זה של מין היה סדר חברתי מסויים. בדומה למה שהיה מקובל בתרבות היוונית-הלניסטית- הנער שירת את המבוגר ממנו, ושימש לו כאובייקט מיני.²⁷ הצד הפאסיבי חייב להיות נחות, מבחינה מעמדית, מזה האקטיבי, ועל-כן נער, ולא כל שכן אם הוא יהודי, יכול בהחלט לשמש אדם מבוגר ממנו ו/או מוסלמי.

בהקשר זה מעניין לקרוא את דבריו של נתן ב'מראה אברהם', בהם הוא תיאר חוויה קשה שעבר ש"צ בילדותו :

ויאמר לי האיש המראה אשר ראית אל תצטער כי עתה תראה כח האיש הזה ומרוב הצער לא יכולתי להתאפק עוד ונרדמתי ולא ראיתי עוד מראה עד חודש ימים בא אלי האיש הנורא ויאמר אלי בני במה כלך גדול שאני מגלה לך דברים שאינם ידועים... ומבן חמשה ששה שנים יתן את גופו כשור לעול... והוא בן ששה שנים בשלהבת ויעשה לו מכוה בעור במקום התורף... ואינו בני נעמה נגעי בני אדם ותמיד ירדפוהו להטעותו.²⁸

שלום טען שדברים אלה באים לתאר את מצבו הנפשי של ש"צ כנער מתבגר, ולא כילד כפי שתיאר זאת נתן, המנסה לעמוד בפני פיתויים מיניים.²⁹ אך בעיני, אין זה מן הנמנע כי נתן אכן תיאר את שחוה ש"צ בילדותו. שלום קישר גם את מחלתו של ש"צ לאותם רמיזות אירוטיות הן ב'מראה של אברהם' והן ב'דרוש התנינים',³⁰ אך עם זאת התעלם מן הרמיזות ההומואירוטיות שעלולות לעלות מסיפור זה. אלקיים, לעומתו, קשר את הדיפרסיה של ש"צ עם אימפוטנציה, ובכך, לעניות

²⁶ בן-נאה, עמ' 183.

²⁷ על התפקידים השונים ביחסי המין בין גברים ראה: שם, עמ' 184 - 186, וכן לעיל הערה 1.

²⁸ 'מראה אברהם', עמ' ס"א.

²⁹ 'שבת צבי', עמ' 90 - 91. מעניין הדבר ששלום טען ש'שבת צבי אינו מעמיק בכוונות ויחודים בשעת התפילה אלא "מכוון בתיבות", ר"ל אומר את המילים לפי משמעותן דוקא". ובהמשך של אותה הפסקה כתב שלום: "על פיתויי "בני הזנונים" ש"תמיד רדפוהו להטעותו" לא מסר [ש"צ] לחברו פיניירו כלום...". אולי גם כאן אמר את המילים לפי משמעותן? ראה שם, עמ' 94 - 95.

³⁰ שם, עמ' 104 - 105.

דעתי, נתן חיזוק לדבריו של נתן בימראה של אברהם, וכן לדבר חשיבות כור חוצבו של המשיח אליבא דנתן- מישמעאל ותרבותו.³¹

בניגוד לטענתו של שלום, רוצה אני לטעון, שנתן כתב את דבריו על חווייתו של ש"צ כשהיה בן חמש או שש שנים. נתן, שהיה מוכר בסביבתו עוד לפני פגישתו עם ש"צ, קיבל את ש"צ ושמע ממנו את רחשי ליבו. "הווייתו על מנגנון ההגנה של הכחשת החטא המיני הוא צעד הכרחי לקראת התיקון המשיחי השלם [...] המיניות היא אינסטרומנט של כוח בדרך למשיחיות" כותב אלקיים בהקשר של הווייתו העזתי.³² האם אין מקום לטעון כי האימפוטנציה והדיפרסיה בנפשו המיוסרת של ש"צ מקורה בניצול מיני שעבר בילדותו?³³ האם אין כאן מקום לסברה שש"צ התוודה בפניו של נתן על פעילותו המינית הסוטה, כביכול, למן היותו ילד? "הנה קרא כתיב והוא מחולל מפשעינו ולא נתפרש מהו החילול, ולפני מי יהיה מחולל".³⁴ האומנם?

³¹ 'זאת למהר"ן, עמ' 244 - 245.

³² אלקיים, עמ' 648 - 649.

³³ מקינון מצביעה על קשר ישיר בין אונס (ו/או ניצול מיני) לבין חוסר היכולת של הנפגעת להינות, ואפילו לקיים, יחסי מין לאחר המעשה. היא כותבת: "A common experience of rape victims is to be unable to feel good about anything heterosexual thereafter- or anything sexual at all, or men at all". C. MacKinnon, **Feminism, Unmodified**, Harvard University, 1987, p. 87. מקינון אינה מתייחסת כאן אל גברים כנפגעי תקיפה מינית, אך יש בהחלט מקום להניח כי התגובות בקרב נפגעי תקיפה מינית תהיינה דומות אם לא זהות.

³⁴ 'זאת למהר"ן, עמ' 241.

- תומס קונן "משיח על-פי תומו"

שלום כתב "שאהבת-נשים אינה כוח גדול ומניע בנפשו [של ש"צ], עד כמה שניתן ללמוד מתולדות חייו...".³⁵ מה ניתן, אפוא, ללמוד מתולדות חייו של ש"צ ועל אהבת הנשים שלו?

תומס קונן, שליח הכנסייה הקלוויניסטית של הולנד באיזמיר, כתב את חיבורו³⁶ בעת התרחשויות הדברים ו/או מעט מאד לאחריהם. על אף שמטרת חיבורו הייתה לנגח את התנועה השבתאית, את היהודים ואף את הקתולים, ניתן לראות את חיבורו כאמין.³⁷ קונן, שלא חסך מקוראיו את סלידתו מש"צ, לא ציין את מה שמתנגדיו של ש"צ אמרו עליו ועל סטיותיו. דברים אלו אנו רואים מאחרים. שלום מביא, בעיקר בהערות שוליים,³⁸ מספר דוגמאות לעדויות על מקרים בהם שכב ש"צ עם גברים ונערים:

בדברי ר' משה ן' חביב (תוה"ק, עמ' 53) מובא מקרה כזה מפי אחד המומרים שחזרו בתשובה, שאמר שראה הוא בעצמו "שש"ץ ימש"ו היו תפילין בראשו ורבע נער אחד, ואמר שהוא תיקון גדול", וכל עוד שאין עדות ברורה על מעשים כאלה, בודאי הצדק עם אלה שהתייחסו לדברי "בעלי תשובה" בזהירות ואי-אמון. אבל גם בתלונה אל השלטונות שהוגשה מגאליפולי, נזכרו פרוצים של ש"ץ עם "ידידים".³⁹

מה, אם-כן, ניתן למצוא אצל קונן? בציניות רבה כתב קונן בחיבורו:

כשהיה [ש"צ] בן כ"ב או כ"ד שנים, נשא לאשה בת יהודייה. הוא לא בא אליה- כך מהלכת הסברה- אם מחמת חולשה גופנית, אם מפאת קדושה וטהרה מדומות (ביאור זה שמעתי לעתים

³⁵ 'שבת צבי, עמ' 326.

³⁶ קונן.

³⁷ ראה בהקדמה שם, עמ' 16, שם כתב קפלן: "אין ספק כי חיבור זה [של קונן] הוא מהמקורות החשובים ביותר על התנועה השבתאית בימי שיאה, והוא מהימן בהרבה מכל הכרוניקות שנכתבו בידי מחברים נוצרים ששהו בלבאנט באותם ימים".

³⁸ 'שבת צבי, עמ' 564.

³⁹ שם, עמ' 566 הערה 1. מעניין הוא, שגם כאן שלום מסרב להכיר באפשרות שש"צ שכב עם גברים. צייטלין (עמ' 151), ניסה לדייק בדבריו של שלום וכתב: "According to one report which Prof. Scholem does not deny, he was a homosexual". צייטלין גם התייחס שם לאותה הערת שוליים, אך לי נראה מדבריו של שלום, שלא מדובר כאן ב'אי הכחשת הדברים', אלא בניסיון לדחות האשמות אלה.

קרובות) ואם מטעמים נסתרים אחרים [...] לאחר זמן נשא שוב בת יהודייה [...] אבל מה שאירע בנישואיו הראשונים אירע בנשואיו האחרונים.⁴⁰

דבריו אלה של קונן יכולים להראות כתמימים, אך אם נביט בהם שוב נוכל למצוא רמזים שונים להתנהגות מינית שאינה מן הנורמה. ראשית, ודבר זה מוכר וידוע, ש"צ לא בא אל אף אחת משתי נשותיו הראשונות, דבר מתמיה לכשלעצמו ומחייב הסבר. קונן טורח ומביא כאן מספר הסברים ששמע:

א- **"מחמת חולשה גופנית"** – לכאורה ניתן לקשור סיבה זו עם התעניות הרבות שגזר ש"צ על עצמו, אולם, אם לכך נתכוון קונן, אז למה הוא חזר על סיבה זו מיד לאחר מכן במילים "מפאת קדושה וטהרה"? וגם אם נטען שתעניות וסיגופים אינם זהים ל"קדושה וטהרה", הרי שקונן לא הזכיר קודם לכן תעניות.⁴¹ את אותה "חולשה גופנית" ניתן להסביר, אם-כן, או במחלתו המוכרת והידועה של ש"צ, המאניה-דיפרסיה, שאלקיים כבר קישר למיניותו, או לאותה "מכווה" באיבר מינו של ש"צ, אותה תיאר נתן ב'מראה של אברהם'.

ב- **"מפאת קדושה וטהרה מדומות"** – הדגש כאן, לעניות דעתי, הוא על המונח "מדומות". מדבריו של קונן נשמעת ציניות רבה, שכן ברור לו שאותה 'התנזרות' אינה קיימת, ואם היא אכן קיימת, אזי היא כלפי חוץ בלבד. העניין הוא, שנשותיו נלקחו ממנו, ואין זה דבר של מה בכך, לביטול הקידושין יש צורך בראיות לכך שהקידושין מעולם לא מומשו. אולם, אם מדובר בקדושה וטהרה מדומות, הרי שש"צ לא באמת התנזר, על-פי קונן, מיחסי מין, ואם אכן כך הדבר – עם מי, אם לא עם נשותיו, קיים ש"צ יחסי מין?

ג- **"מטעמים נסתרים אחרים"** – ברור הוא שגם כאן נשמע קולו הציני של הכותב. מה הם אותם טעמים נסתרים? האם זו האימפוטציה שלו? האם משיכתו לגברים? לנערים?

קונן המשיך בתיאור יחסיו (או אי יחסיו) המיניים גם עם אשתו השלישית ("לא בלי שריננו אחרי כבודה"⁴²) וכתב: "אבל בשבעה בטבת עמד וטען, כי נחה עליו רוח-הנבואה, וכי גילתה לו רוח-

⁴⁰ קונן, עמ' 39.

⁴¹ וראה להלן בהערה 52.

⁴² שם, עמ' 41.

הקודש, שכדי להיות משיח מצווה עליו לקרב אל אשתו".⁴³ גם כאן ניתן לשמוע נימה של פיקפוק באמינות הדברים, במיוחד לאור צירוף המילים "עמד וטען"- כך הוא 'טען', ולוא דווקא כך אכן 'קרה'.

את אירועים אלו ניתן להסביר ולתרץ בכך שהם נעשו בסתר- בין ש"צ ונשותיו בלבד- ואילו השמועות היו אלו שהולידו את הספקנות של קונן. אולם קונן, כמשיח על-פי תומו, הביא מקרה נוסף, מקרה שמתאר אירוע פומבי :

עוד ביקש [ש"צ] למשוך אליו את ידידותן של הנשים ולהנעים עצמו עליהן [...] כשהיה בחברתן, נהג לצטט [...] והוסיף משלו : ואתן נשים עלובות, מה אומללות אתן, כי בגלל חוה כה מרובים מכאוביכן בעת לדתכן. וגדולה מזו- משועבדות אתן לבעליכן [...] אך הודו לאלוהים שבאתי לעולם לגאול אתכן מכל ייסוריכן ולשחרר אתכן ולעשותכן מאושרות כמו בעליכן, כי באתי למען בטל את חטאו של אדם הראשון.⁴⁴

בקטע זה, שלכאורה מעיד דווקא על אהבתו- גם אם לא בהכרח המינית⁴⁵ - לנשים, ניתן למצוא רמז עבה למעשיו ההומוסקסואליים של ש"צ, אם לא באותו זמן, אזי לפחות בעבר. ש"צ, כך על-פי קונן, אמר לנשים שסביבו כי חוה היא האשמה במצבן האומלל, אולם, בסוף דבריו הוא אמר, כי את חטאו של אדם הראשון (להלן- אדה"ר) הוא בא לבטל. מה, אם-כן, רצונו של ש"צ- לבטל את אומללותן של הנשים שבאה להן מחטאה של חוה? או שמא לבטל את חטאו של אדה"ר? האם מדובר למעשה באותו דבר? ואם כן- מה טיבו של חטא זה בהקשר זה?

תשובה אפשרית ניתן למצוא ב'ליקוטי תורה' על פרשת בראשית לר' חיים ויטאל (מהרח"ו).⁴⁶ מהרח"ו תיאר את שני סיפורי הבריאה כסיפור הקורה בשני עולמות שונים. בעולמות העליונים (יצירה) מדובר על זכר ונקבה, בעוד שהזכר משפיע על הנקבה, ואילו בעולמות התחתונים (בריאה) הנקבה הופכת לזכר, שכן היא משפיעה על העולם ולא להיפך. ירידה זו מטשטשת את הבדלי

⁴³ שם, עמ' 44 - 45.

⁴⁴ קונן, עמ' 54 - 55.

⁴⁵ שלום ראה בתיאור זה אצל קונן סמל לרגש המהפכנות של ש"צ. הוא טען כי בבסיס האירוע עומד הרצון "לסדרי יהדות משיחית הבאים במקום היהדות הגלותית [...] חזון של חירות אוטופית של המינים". 'שבתי צבי', עמ' 326 - 327.

⁴⁶ ליקוטי תורה נביאים כתובים, מסדרת 'כתבי רבינו האר"י' (כרך י"ד), ירושלים תשמ"ח.

המינים בעולמות העליונים ופוגמת בסדר העולמות. לאחר שחטאה האשה ואכלה מעץ הדעת, שמקורו בעולם הבריאה, ירדה היא עצמה לעולם הבריאה. אדה"ר, שהיה לבד ("לא טוב היות האדם לבדו" – ב' ב: 18), אכל גם הוא מעץ הדעת וירד, בעקבות חוה אשתו, לעולם הבריאה. זהו יסוד חטא אדה"ר – שיבוש משחקי המינים בין הזכר לנקבה, בין האיש והאשה.

אולם, אין כאן בכדי להסביר את הקשר בין חטא אדה"ר לבין האפשרות ש"צ רמו למעשה על שחטא בקיום יחסי מין הומוסקסואליים, חטא שעליו לתקן. את הקשר נמצא בחיבור נוסף של מהרח"ו – 'שער רוח הקודש'.⁴⁷ בחיבורו זה מביא מהרח"ו תקונים שונים המיועדים כנגד חטאים ו/או עבירות שונות. תקון כ"ג בחיבור זה הינו תיקון המוקדש:

לעון משכב זכור, דע כאשר אימא היא למעלי'ה] עם אבא אז נקראת נקבה בערך הנקבה המקבלת מן הזכר אבל כשהיא למטה רובצת על בניה ומשפעת להם אז נקראת זכר כי אז היא בערך הזכר המשפיע אל הנקב'ה] והנה החוטא במשכב זכור גורם להוריד להכח שיש לאימא בהיות'ה] למעלה וגם את אבא המשפיע באימא בהיותה למעלה וגורם להוריד לשניה'ם] למטה עד נה"י [נצח, הוד, יסוד] דז"א [דזאיר אנפין] ואז גורם פגם באו"א [באבא ואמא] [...] וכבר ביארנו בענין אדה"ר כי אחד מן הפגמי'ם] שגרם בחטא עץ הדעת היה זה ג"כ [גם כן] [...] ולכן תשובת החוטא הזה הוא שיתענה...⁴⁸

פיסקה זו מעידה מתוך עצמה על הקשר הברור שבין חטא אדה"ר לבין 'עון משכב זכור'. בשני המקרים מדובר בשיבוש תפקידים בספירות, בהיפוך הנקבה לזכר על-ידי הורדתה מן העולמות העליונים אל העולמות התחתונים.

ידוע הוא כי ש"צ למד קבלה. שלום אף ניסה לעמוד על שלל המקורות בהם נעזר ש"צ,⁴⁹ בעוד שאלקיים תולה את מרכז הכובד של הקבלה העזתית, שללא צל שספק השפיעה רבות על ש"צ שלאחר המפגש הגורלי עם נביאו נתן, בזו הלוריאנית. אלקיים כתב בדבר תקוני התשובה

⁴⁷ שער רוח הקודש הוא השער השביעי משמונה שערים (דפוס צילום של הוצאת ירושלים תשל"ו) שהוא צילום של הוצאת ירושלים תרל"ד, ירושלים תשמ"ט.

⁴⁸ שם, דף ט"ז עמ' ב'.

⁴⁹ 'שבת צבי', עמ' 91 - 99.

העזתים, שבעוד ש"בקבלה הלוריאנית התענית היתה אישית ומצומצמת לחוג מקובלים בני עלייה, הרי שנתן הפך את התענית לרשות הרבים".⁵⁰

נשוב, אפוא, אל הפסקה של קונן אותה הצגנו לעיל. מה הייתה כוונתו של ש"צ באותו משפט ארטילאי, כביכול, "כי באתי למען בטל את חטאו של אדם הראשון"? האם זו מקריות שזהו המשפט החותם את הפסקה שמתחילה במילים: "בינתיים נמשכו שני הצומות השבועיים [...] והכול נעשה על-פי מצוותו [של ש"צ]".⁵¹ ש"צ הנהיג צומות ציבוריים והבטיח לנשים, ולעצמו, כי יבטל את חטאו של אדה"ר. האם מדובר כאן במקריות, או שמא תיאר קונן את הדברים כהווייתם? ומהו אותו תיקון של חטא אדה"ר אם לא העלאת 'אבא ואמא' למקומם הראשוני? וכיצד ניתן לעשות זאת אם לא בדרך של צום ותענית? האין בדבריו של נתן חיבור של כל הדברים כשהוא כתב: "שבכח זה העינוי שאני גורם [...] שאבא ואימא וישראל סבא ותבונה נכללים בזה בזה ונעשים הכל אבא ואמא ושניהם יעלו את הכתר ומשם יבוא שפע לזעיר ונקביה להזדווג יחד".⁵²

בחיבורו החשוב 'מצוה הבאה בעבירה' כתב שלום כי:

הגעגועים לשחרור, שמצאו להם בטוי טרגי כל-כך בתורה הניהיליסטית של השבתאים, אינם מעידים על כחות-חורבן בלבד, שפעלו כאן. אדרבה, על ההיסטוריון הוטל החוב לראות את החיוב שבשליטה זו, את געגועי הבנין שבחורבן זה מאחורי כל המסכים, מאחורי מעשי התועבה וההפקרות.⁵³

נראה, אפוא, כי ניתן לראות את הצומות שהנהיג ש"צ ככאלו שבאו לכפר לא רק על חטאה של חוה, אלא גם על חטאיו שלו-עצמו, על מעשיו ההומוסקסואליים.

⁵⁰ אלקיים, עמ' 643.

⁵¹ קונן, עמ' 54.

⁵² אלקיים, שם. מן העניין גם להזכיר את שהובא לעיל בדבר "התיקון הגדול" במעשיו של ש"צ בעודו בועל נער כשהוא, ש"צ, מעוטר בתפילין. ראה לעיל הערה 40.

⁵³ ג. שלום, 'מצוה הבאה בעבירה', **מחקרים ומקורות לתולדות השבתאות וגלגוליה**, ירושלים תשל"ד (1974), עמ' 14-

מקריאה מחודשת, לאור השיח החברתי והפוליטי החדש, כדבריו של וויקס, ניתן להבחין בדברים שמסיבות אלו ואחרות הודחקו מן כתיבה ההיסטורית וההיסטוריוגרפית בדבר ש"צ. לא הצגנו כאן שום מקור חדש, וגם אם עשינו חיבור בין מקורות שונים, הרי שחיבורים מעין אלו אינם בלתי סבירים. כל שעשינו כאן היה להציע קריאה מחודשת של מקורות מוכרים, קריאה אשר דרכה ניתן לשער שישנם עוד רבדים בסיפורו של ש"צ, רבדים המרמזים על מיניותו של ש"צ. ברור שלא ניתן לקרוא לש"צ 'הומו', שהרי יהיה זה אנכרוניסטי לגמרי, אך האם בשל חוסר במינוחים עלינו לשלול את נטיותיו לחלוטין?

חז"ל היו אלו שקבעו כי בשעה של סכנת חיים יש לעשות הכל על-מנת להנצל, גם אם מדובר בעבירות מן התורה. אולם, לכלל זה יש גם יוצא מן הכלל, ואלו שלושת העבירות המוכרות כיהרג ובל יעבור⁵⁴ - עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים. ש"צ עבר על האיסור הראשון והמיר את דתו, וגם אם נקבל את העמדה הטוענת כי האסלאם אינו עבודה זרה, הרי שאין לקבל את המרת המשיח שעל-פי הרמב"ם מעידה על כך שאינו משיח.⁵⁴ חיים וירשובסקי כתב: "עוד לפני ההמרה עורר שבתי צבי פליאה ותימה בהליכותיו המוזרות ובחידושו בענייני דת ודין [...] מאז ההמרה נעשה הביטוי "מעשים זרים" מונח-קבוע לסטיותיו של שבתי צבי".⁵⁵ ש"צ לא נרתע מן האיסור המוחלט של עבודה זרה, האם עלינו להניח שעל איסור משכב זכור, הנמנה על איסורי העריות, נשמר ש"צ? כנראה שלא.

⁵⁴ רמב"ם, הלכות מלכים ומלחמות, פרקים י"א-י"ב.

⁵⁵ ח. וירשובסקי, 'האידיאולוגיה השבתאית של המרת-המשיח', ציון ג, ירושלים תרצ"ח, עמ' 223.

ביבליוגרפיה

ספרות מקור

- ליקוטי תורה נביאים כתובים, מסדרת 'כתבי רבינו האר"י (כרך י"ד), ירושלים תשמ"ח.
- נתן בנימין, מעזה, בעקבות משיח: אוסף מקורות מראשית התפתחות האמונה השבתאית, ג. שלום (עורך), ירושלים תש"ד.
- _____, 'זאת למהר"ן על מלכא קדישא', בתוך: ג. שלום, מחקרים ומקורות לתולדות השבתאות וגלגוליה, ירושלים תשל"ד (1974), עמ' 233 - 273.
- קונן, תומס, ציפיות שווא של היהודים כפי שהתגלו בדמותו של שבתי צבי, א. א. לאגאביר וא. שמואלי (תרי' מהולנדית לעברית), י. קפלן (מבוא והערות), ירושלים תשנ"ח.
- ר' ליב ב"ר עוזר, בשרייבונג פון שבתי צבי, ז. שזר (תרי' מיידיש לעברית), ירושלים 1978.
- שער רוח הקודש הוא השער השביעי משמונה שערים (דפוס צילום של הוצאת ירושלים תשל"ו שהוא צילום של הוצאת ירושלים תרל"ד), ירושלים תשמ"ט.

ספרות מחקר

- א. אלקיים, "לדעת משיח" – הדיאלטיקה של השיח המיני בהגותו המשיחית של נתן העזתי, תרביץ ס"ה (תשנ"ו), עמ' 637 - 670
- א. שי, משיח של גילוי עריות, תל-אביב 2002.
- ג. שלום, 'מצוה הבאה בעבירה', מחקרים ומקורות לתולדות השבתאות וגלגוליה, ירושלים תשל"ד (1974), עמ' 9 - 67.
- _____, שבתי צבי והתנועה המשיחית בימי חייו, תל-אביב, תשי"ז.

- ח. וירשובסקי, 'האידיאולוגיה השבתאית של המרת-המשיח', צינן ג, ירושלים תרצ"ח, עמ' 215 - 245.
- י. בן-נאה, 'משכב זכר בחברה היהודית העות'מאנית', צינן סו (תשס"א), עמ' 171 - 200.
- י. ברנאי, **שבתאות- היבטים חברתיים**, ירושלים תשס"א.
- מ. פוקו, **תולדות המיניות 1- הרצון לדעת**, ג. אש (תר' מצרפתית לעברית), תל-אביב 2007.
- C. MacKinnon, **Feminism, Unmodified**, Harvard University, 1987
- G. Hekma, 'Amsterdam', **Queer Sites. Gay Urban Histories since 1600**, D. Higgs (ed.), London 1999, pp. 61-88.
- J. J. Winler, 'Laying Down the Law. The Oversight of Men's Sexual Behavior in Classical Athens', **The Constraints of Desire. The Anthropology of Sex and Gender in Ancient Greece**, NY/London, 1990, pp. 45-70.
- J. Weeks, 'Sexuality and History Revisited', **Making Sexual History**, London 2000, pp. 125-141.
- N. Tuana, 'Coming to Understand: Orgasm and the Epistemology of Ignorance', *Hypatia* Vol. 19, no. 1 (Winter 2004), 194-232.
- S. Zeitlin, 'The Sabbatians and the Plague of Mysticism', *The Jewish Quarterly Review*, New Series, Vol. 49, No. 2 (Oct., 1958), pp. 149-155.